روش تفسیری قرشی در احسن الحدیث ـ مجتبی محمدی انویق،
مرتضی قاسمی حامد
علمی- پژوهشی
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال هجدهم، شماره ۷۲ «ویژه پژوهش‌های قرآنی»، پاییز ۱۴۰۰، ص ۷۷-۸۹

روش تفسیری قرشی در احسن الحدیث

مجتبی محمدی انویق*
مرتضی قاسمی حامد**

چکیده: تفسیر احسن الحدیث نوشتهٔ سید علی اکبر قرشی، یکی از تفاسیر معاصر است که به شیوهٔ جامع در ۱۲ جلد نوشته شده است. از مهم‌ترین ویژگیهای این تفسیر، ساده و قابل فهم بودن آن برای عموم، پرهیز از نقل اقوال مختلف، پرهیز از اجمال‌گویی و اشارات و تلمیحات تخصصی و ادبی، و توجه به تناسب و ارتباط آیات باهم است. ایشان در سه مرحله به تفسیر قرآن می‌پردازد: بیان کلیاتی درباره سوره، تفسیر متن آیات، و بیان نکته‌ها. ایشان در تفسیر از روشهای مختلفی بهره برده است: قرآن به قرآن، قرآن به روایات، و اجتهادی و عقلی. همچنین گرایشهای مختلفی از خود بروز داده است: ادبی و بلاغی، تربیتی و اجتماعی، کلامی، فقهی، و علمی. در این نوشتار به بررسی این روشها و گرایشهای تفسیری پرداخته شده است. از بررسی آنها، این نتیجه حاصل می‌شود که این تفسیر در زمره تفاسیر به سبک واعظانه قرار می‌گیرد که با هدف تربیتی و اجتماعی به نگارش درآمده است. از این رو از روشها و گرایشهای مختلفی برای تحقق این هدف بهره برده است. البته می‌توان آن را از نوع تفاسیر جامع نیز برشمرد؛ زیرا از روشها و گرایشهای تفسیری بسیاری استفاده می‌کند.

کلیدواژه‌ها: سید علی‌اکبر قرشی؛ احسن‌الحدیث؛ روشهای تفسیری؛ گرایشهای تفسیری.

*. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام (نویسنده مسئول) mo.mohammadi@ilam.ac.ir
**. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه مذاهب اسلامی m.ghasemihamed@mazaheb.ac.ir

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

طرح مسئله

شناسایی روشها و گرایشهایی که مفسران به خصوص معاصران در تفسیر قرآن به کار برده‌اند، می‌تواند الگویی پیش روی مخاطبان و مفسران دیگر قرار دهد، تا با بررسی ویژگیها، مزایا و عیوب کارهای آنها، ضمن پی بردن به نقاط قوت و ضعف در تفسیر قرآن، با اهدافی بهتر و حساب شده‌تر گام در تفسیر قرآن نهند. از جمله تفاسیر معاصر احسن‌الحدیث است. نگاه اجمالی به این تفسیر، گویای این مطلب است که مؤلف از روشها و گرایشهای مختلفی در تفسیر قرآن بهره برده است. حال سؤالهایی که پیش می‌آید، این است که شیوه نگارش این تفسیر چگونه است؟ آیا این تفسیر تفسیری جامع است؟ مفسر از چه روشهایی در تفسیر آیات بهره برده است؟ مفسر در تفسیر آیات چه گرایشهایی دارد؟ آیا می‌توان این تفسیر را در زمره تفاسیر به سبک واعظانه برشمرد؟ این نوشتار در صدد پاسخگویی به سؤالهای فوق است.

۱. قرشی و احسن الحدیث

سید علی اکبر قرشی در سال ۱۳۰۷در شهر بناب زاده شد. پس از دروس ابتدایی به حوزهٔ علمیه بناب، در سال ۱۳۲۴ عازم قم شد و نزد آیات بروجردی، کوه کمری و سلطانی طباطبایی درس آموخت. از سال ۱۳۳۴ در ارومیه ساکن شد و تاکنون به خدمات دینی و علمی اشتغال داشته است. ایشان بیش از نیم قرن است که در حوزه علمیه ارومیه به تدریس دروس فقه، اصول، منطق و ادبیات مشغول است. آثار مختلفی را نگاشته است، از جمله: قاموس قرآن؛ احسن‌الحدیث؛ مفردات نهج البلاغه؛ آیینه نهج‌البلاغه؛ المعجم المفهرس لالفاظ الصحیفة الکاملة؛ ما للشیعة فی مسند احمد.

وی در تفسیر احسن‌الحدیث به تفسیر کل قرآن پرداخته است. تألیف آن را در تاریخ هشتم ذی‌القعده ۱۳۹۶ق (۱۳۵۵ش) آغاز کرده است و پس از صرف حدود

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

ده سال، آن را در سال ۱۳۶۴ش به پایان می‌رساند. این تفسیر در ۱۲ جلد به چاپ رسیده است. در ابتدای تفسیر، به عنوان مقدمه‌ای برای تفسیر خود، به سیری در قرآن مجید می‌پردازد که ۱۳ بخش دارد و در بخش ۱۳ شیوه نگارش تفسیر خود را بیان می‌دارد بدین سان که در تفسیر قرآن، آیاتی را که به نظرش مرتبط هستند، در کنار هم آورده و ترجمه می‌کند و بعد مطالب تفسیری را در سه بخش کلمه‌ها، شرحها و نکته‌ها تنظیم کرده است. ایشان در چند مصاحبه در مورد این تفسیر و ویژگی‌هایش مطالبی بیان کرده است.

۲. روش کار قرشی در تفسیر قرآن

قرشی در احسن‌الحدیث در سه مرحله به تفسیر قرآن می‌پردازد:

۲-۱. بیان کلیاتی درباره سوره

در ابتدای هر سوره به بیان کلیاتی درباره سوره می‌پردازد که هشت محور پیرامون هر سوره مورد بررسی قرار می‌گیرد: ترتیب نزول، زمان نزول، شأن نزول، تعداد آیات سوره، مکان نزول، علت نام‌گذاری سوره، فضیلت قرائت سوره، محتوای کلی سوره.

۲-۲. تفسیر متن آیات

در این قسمت سوره را به چند بخش تقسیم می‌کند (برای مثال سوره بقره را به ۵۸ بخش تقسیم کرده است) و در هر بخش پس از ذکر متن عربی آیات، آنها را در سه مرحله تفسیر می‌کند:

۲-۲-۱. ترجمه آیات: که گاه ترجمه‌های موجود را نقد می‌کند. مانند نقد ترجمه رحمان و رحیم به بخشنده مهربان (همان، ج۱: ۲۹، پاورقی). بدین روی پس از بحث و بررسی می‌نویسد: بنابراین بهترین ترجمه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» این است: «به نام اللّه که رحمتش همگانی و همیشگی است» (همان، ج۱: ۳۲).

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

نیز معنای کلمهٔ خدا را تنها بخشی از معنای کلمه «اللّه» می‌داند. (همان، ج۱: ۳۰)

۲-۲-۲. شرح لغات موجود در آیات: در این بخش تنها به شرح برخی از لغات موجود در آیات بر اساس کتابهای مشهور لغت می‌پردازد که نیازمند توضیح هستند. برای توضیح واژگان از این گونه مباحث بهره می‌گیرد: صرف و نحو، ریشه‌شناسی، فروق اللغة، قرائات مختلف کلمه (در صورت وجود) و معنای کلمه.

برای نمونه تفاوت معنای حمد با مدح (قرشی، ۱۳۸۴، ج۲: ۱۷۲).

۲-۲-۳. شرح آیات: پس از کلیاتی مختصر در بارهٔ بخش مورد نظر از سوره آیات را جدا جدا بررسی و تفسیر می‌کند با بحثهایی مانند: تاریخ قرآن، صرف و نحو، و بحثهای فقهی، کلامی، روایی، عقلی و ... . مانند بحث مفصل و جامع ذیل آیهٔ بسم الله الرحمن الرحیم، از ناحیهٔ فقهی و حدیثی. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱: ۳۲و۳۳).

۲-۳. بیان نکته‌ها

در این بخش مؤلف برداشتهایی را که می‌توان از آیات کرد، با در نظر گرفتن نیازهای عصر حاضر، ارائه می‌کند؛ نکاتی که اگر در بخش شرحها می‌آورد باعث طولانی شدن مطلب می‌شد (قرشی، ۱۳۷۴ (ب): ۱۰۲). این بخش فقط آیاتی را شامل می‌شود که قابلیت چنین برداشتی را داشته باشند و بتوان از آنها نکاتی را استخراج کرد. مطالب در این بخش از تفسیر به صورت موضوعی بیان می‌شود. برای نمونه ذیل آیات ۱۳۰ الی ۱۳۴ سوره بقره، عالم برزخ مطرح شده است.

۳. روشها و گرایشهای تفسیری احسن الحدیث

شیوه مفسر در فهم آیات، عمدتاً تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن با بیان معصومان یعنی روایات اهل‌بیت عصمت علیهم‌السلام، لغت، دلالت عقل و استناد به گفتار مفسران مشهور است (ایازی، ۱۳۷۸: ۲۴). در این بخش روشها و گرایشهای ایشان در تفسیر قرآن مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

۳-۱. روشهای تفسیری

۳-۱-۱. قرآن به قرآن

در این روش، مفسر با استفاده از خود قرآن، به تفسیر آیات قرآن می‌پردازد. استفاده قرشی از این روش در بخشهای مختلف تفسیری متفاوت است: در حدّ کشف معنای کلمه، عبارت، آیه و... اینک به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌شود:

مثال ۱: در تفسیر آیه آخر سوره حمد، مراد از افراد مورد نعمت را بر اساس آیه ۶۹ سورهٔ نساء تعیین می‌کند. سپس می‌نویسد: «بنابراین، منظور از «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» هدایت ابتدایی نیست تا تحصیل حاصل شود، بلکه درجه اعلای آن است که هنوز به آن نرسیده‌ایم» (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱: ۳۵).

مثال ۲: در بارهٔ آیهٔ «فَنَفَخْنا فِيهِ مِنْ رُوحِنا» (انبیاء/ ۹۱) این روح را یک پدیده خدایی و از عالم امر می‌داند که از جانب خدا به وجود مریم دمیده شد و عیسی به وجود آمد» (همان، ج۱۱: ۲۴۴و۲۴۵).

۳-۱-۲) قرآن به روایات

در تفسیر روایی، مفسر، آیات قرآن را به وسیله احادیث و روایات معصومان علیهم‌السلام تفسیر می‌کند (ر.ک: علوی مهر، ۱۳۸۱: ۸۷و۸۸). که آن را اصیل‌ترین شیوه تفسیری و ریشه-دارترین راه دریافت معانی آیات قرآن در میان دانشمندان اولیه دانسته‌اند (عمیدزنجانی، ۱۳۷۳: ۱۹۱). قرشی اهتمام خاصی به روایات شیعه و سنی در تفسیر آیات قرآن دارد. وی در برخی موارد، روایات را، گاه از منابع اصلی آن نقل می‌کند، گاه از تفاسیر روایی و گاه از روایاتی که دیگر تفاسیر آورده‌اند. در نقل روایات هم گاه آنها را به صورت کامل می‌آورد، گاه تنها به قسمت مورد نظر خود از احادیث بسنده می‌کند و برخی اوقات هم فقط به مضمون حدیث اشاره می‌نماید. قرشی در جایی اشاره می‌کند که در رابطه با ارزیابی روایات تحقیقی انجام نداده است. بنابراین معتقد

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

است که باید این کار انجام شود؛ چون آیاتی وجود دارد که ما از فهم آنها عاجزیم، بنابراین روایات در این زمینه می‌توانند راهگشا باشند (ر.ک: قرشی، ۱۳۷۴ (ب): ۱۰۷و۱۰۸). در ذیل نمونه‌هایی از استفاده مفسر از این روش تفسیری بیان می‌شود:

مثال ۱: در تفسیر آیه «حَتَّى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا ...» (یوسف/۱۱۰) کلام امام رضا علیه‌السلام را آورده که می‌فرماید: «پیامبران از ایمان قوم خود مأیوس شدند و قومشان گمان کردند که پیامبران به آنها دروغ گفته‌اند ...» (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۱۱: ۲۸۲). بنابراین به وسیله این روایت این شبهه را که چگونه ممکن است پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله در وعده خدا شک کند، از بین می‌برد (قرشی، ۱۳۷۴ (ب): ۱۰۷و ۱۰۸).

مثال ۲: گاه به نقد روایت می‌پردازد، مانند روایاتی ذیل سورهٔ حمد که رحیم را مخصوص به مؤمنان می‌داند. (احزاب/۲۴)» (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱: ۳۳)

۳-۱-۳. عقلی و اجتهادی

در معنای تفسیر عقلی و کاربرد عقل در تفسیر قرآن بین دانشمندان اختلاف نظرهایی وجود دارد. (ر.ک: رضایی اصفهانی، ۱۳۸۲: ۱۷۳-۱۹۱) منظور ما از تفسیر عقلی، در اینجا تفسیر آیات قرآن کریم با استفاده از دستاوردها و یافته‌های اجتهادی است. قرشی در موارد بسیاری از این روش تفسیری استفاده کرده است. او در این مورد توضیح می‌دهد که چگونه از براهین فلسفی برای تفسیر بهره می‌برد. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱: ۵۰۱و۵۰۲) در ذیل به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

مثال ۱: در تفسیر آیه «مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها وَ ما رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» (فصلت/۴۶) بحث عقلی در باب نفی ظلم از خدا ارائه می‌کند. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۹: ۴۴۲)

مثال ۲: در تفسیر آیه ۷ سوره مجادله از احاطهٔ گستردهٔ علمی خدا بر آفریدگان سخن می‌گوید. (همان، ج۱۱: ۶۱)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

۳-۲. گرایشهای تفسیری

۳-۲-۱. ادبی و بلاغی

تفاسیر ادبی گونه‌ای از تفاسیر هستند که در آنها مفسر با استفاده از علوم ادبی نظیر علم لغت، صرف و نحو، بلاغت و ... به تفسیر آیات قرآن کریم می‌پردازد (معرفت، ۱۴۱۸، ج۲: ۴۸۰؛ مؤدب، ۱۳۸۰: ۲۱۵). قرشی در تفسیر خود علاوه بر بهره‌گیری از قواعد عربی، گاه برای تفهیم بیشتر مطلب، لطیف و ظریف ادبی را به زبان ساده می‌آورد. ایشان در تفسیر آیات گاهی به صنایع ادبی همچون اختلاف قرائات، التفات، حصر و اختصاص، و حسن مطلب اشاره می‌کند و گاهی از ادبیات تمثیل بهره می‌برد.

مثال ۱: بیان صنعت التفات: التفات در اصطلاح بدیع منتقل ساختن کلام از روشی به روش دیگر و از اسلوبی به اسلوب دیگر را گویند؛ یعنی منتقل شدن کلام از متکلم یا خطاب یا غیبت به یکی دیگر از اینها که باعث ایجاد شور و حال در شنونده و انگیزه استماع در او می‌گردد (ابن‌ابی‌الاصبع، ۱۳۶۸: ۱۴۴؛ طاهرخوانی، ۱۳۸۳: ۷۰). قرشی در تفسیر قرآن در برخی موارد صراحتاً به اصطلاح «التفات» اشاره کرده است (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۴: ۳۶۸). در برخی موارد به صورت غیرمستقیم این نکته را بیان می‌دارد (همان، ج۱: ۳۱).

مثال ۲: بیان صنعت حصر و اختصاص: حصر یعنی اختصاص دادن امری به امر دیگر با شیوه و طریقی مخصوص؛ یا اثبات حکمی برای موضوع مذکور در جمله و نفی آن از موضوعات دیگر. (سیوطی، ۱۴۲۱، ج۲: ۶۴؛ هاشمی، ۱۴۲۵: ۱۱۷و ۱۱۸؛ جارم و امین، ۱۴۲۰: ۲۱۷و ۲۱۸). برای نمونه استفاده از «الف و لام «الصمد» برای حصر و نتایج اعتقادی که از آن گرفته می‌شود. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱۲: ۴۰۴)

گاهی برای تفسیر آیات از ادبیات تمثیل استفاده می‌کند تا به این شکل مطالب

در ذهن مخاطب جای گیرد. مانند استفاده از تمثیل یک سیستم کارخانه برای تفهیم آیهٔ «مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ» (ملک / ۳) (همان، ج۱۱: ۲۵۴).

۳-۲-۲. تربیتی و اجتماعی

مفسر در این روش، جنبه‌های اخلاقی، تربیتی و هدایتی آیات قرآن کریم را در نظر گرفته و با این دید قرآن را تفسیر می‌کند (مؤدب، ۱۳۸۰: ۲۷۱). قرشی قرآن را وسیله‌ای الهی برای تربیت انسان می‌داند. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱: ۵۴۶ و۵۴۷). ایشان نسبت به این شیوه تفسیر، گرایش بسیار نشان داده است، به گونه‌ای که گویا استفاده از سایر روشها و گرایشهای تفسیری برای تحقق این هدف است.

مثال ۱: ذیل آیه ۱۲ سوره حجرات در قسمت نکته‌ها، بعد از بیان احادیثی درباره تجسس، دو حکایت در این باره نقل می‌کند. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱۰: ۲۸۴و۲۸۵).

مثال ۲: در تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء در بارهٔ سرپرستی مرد بر خانواده نکات تربیتی می‌آورد. (همان، ج۲: ۳۵۴-۳۵۶).

۳-۲-۳. کلامی

در تفسیر کلامی مفسر با سبک و گرایشی کلامی به تفسیر آیات قرآن کریم می‌پردازد. بدین صورت که هدف مفسر در تفسیر آیات، دفاع از عقاید خویش و پاسخگویی به شبهات مخالفان است (مؤدب، ۱۳۸۰: ۲۴۵و۲۴۶). بنابراین مباحث کلامی را به مناسبتهای مختلف در اثبات عقاید خویش و در رد دیدگاه مخالفان مطرح می‌سازد (ایازی، ۱۳۸۶، ج۱: ۵۷). قرشی در احسن‌الحدیث به مناسبتهایی از این روش در تفسیر آیات قرآن کریم بهره گرفته و از عقاید شیعه امامیه در مقابل مخالفان این گروه دفاع می‌نماید که در ذیل به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌شود:

مثال ۱: در بیان نکته‌های سوره اخلاص، از چهار درجه توحید سخن می‌گوید. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱۲: ۴۰۵).

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

مثال ۲: ذیل آیه ولایت (مائده/۵۵) برای اثبات عقیده شیعه مبنی بر امامت امام علی علیه‌السلام بحث مفصلی مطرح کرده است. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۳: ۹۲ و ۹۳).

۳-۲-۴. فقهی

مفسر در این نوع از تفاسیر، متعرض آیاتی از قرآن کریم می‌شود که احکام تکلیفی و وضعی مرتبط با اعمال مکلفان را در بر دارد. (معرفت، ۱۴۱۸، ج۲: ۳۵۴) قرشی علاوه بر تفسیر آیاتی که به طور صریح به احکام شرعی اشاره دارند، به صورت ماهرانه و به طرز ظریفی به بیان نکته‌های فقهی از دل آیاتی می‌پردازد که موضوعشان لااقل در درجه اول بیان احکام شرعی نیست. ایشان در تفسیر مباحث فقهی از بسط دادن آیات مرتبط با احکام پرهیز می‌نماید (ایازی، ۱۳۸۶، ج۱: ۱۸۲)، بلکه در حد ضرورت به آنها می‌پردازد و به بیان نکات فقهی بسنده می‌کند. در ذیل نمونه‌هایی بیان می‌شود:

مثال ۱: در سوره حمد جزئیت بسم الله برای قرائت سوره را بررسی می‌کند. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱: ۳۱)

مثال ۲: بعد از آیه اول سوره تحریم در بارهٔ احکام قسم سخن می‌گوید که سبب تحریم حکمی بر انسان شود. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱۱: ۲۳۰)

۳-۲-۵. علمی

در تفسیر علمی مفسر با استفاده از علوم تجربی به تفسیر و توضیح آیات قرآن می‌پردازد (رضایی اصفهانی، ۱۳۷۵: ۲۷۴). ایشان علاقه خود را نسبت به این گرایش تفسیری در یکی از مصاحبه های خود بیان می‌کند. (نوری، ۱۳۸۸: ۱۳۷و۱۳۸) روش تفسیر علمی مخصوصاً در قرون اخیر، چالشهایی به همراه داشته و در بین دانشمندان و مفسران مختلف، موافقان و مخالفانی به خود دیده است. (رضایی اصفهانی، ۱۳۷۵) برای این کار، مفسر باید شرایط لازم برای این کار را داشته و ضوابط تفسیر معتبر علمی را رعایت

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

کرده باشد (ر.ک: همان، ۳۸۰) تا منجر به پیامدهای منفی نشود. باید گفت که قرشی در برخی موارد با قطعیت به تفسیر قرآن به وسیله علوم تجربی از طریق منابع گوناگون پرداخته است. اما این مسئله با توجه به حسّی بودن و استقراء ناقص در علوم تجربی و قطعی نبودن آنها (همان، ۳۸۱) جای بسی تأمل دارد و نمی‌تواند به راحتی مورد قبول قرار گیرد. در ذیل به نمونه‌هایی از تفسیر علمی آیات در این تفسیر اشاره می‌شود:

مثال ۱: ذیل آیات ۱۴-۱۶ سوره نبأ از تبخیر آب دریا و بارش باران سخن می‌گوید. (قرشی، ۱۳۷۴ (الف)، ج۱۲: ۳۶)

مثال ۲: ذیل آیه ۲۴ سوره رحمن این آیه را با نهرهای دریایی تطبیق می‌کند. (همان، ج۱۰: ۴۸۰)

۴. منابع احسن الحدیث

قرشی در میان منابعی که در نوشتن تفسیر از آنها بهره برده، از مجمع‌البیان در گروه متقدمان و المیزان در گروه متأخران بیشتر بهره برده است. (قرشی، ۱۳۷۴ (ب): ۱۰۲و۱۰۳) در میان تفاسیر اهل‌سنت نیز کشاف، المنار، بیضاوی، نیشابوری و ... (ر.ک: همان، ۱۰۳). و در زمینهٔ روایات تفسیری بیشترین استفاده‌اش از تفسیر عیاشی بوده ولی از تفاسیر برهان و صافی و بحث روایی تفسیر المیزان نیز استفاده می‌کند. (ر.ک: همان، ۱۰۷)

اما غیر از آنچه ذکر شد، با یک نگرشی کلی در احسن‌الحدیث، می‌توان منابع مورد استفاده او را به شرح زیر استخراج کرد:

۱. مجمع‌البیان طبرسی ۲. جوامع‌الجامع طبرسی ۳. المیزان طباطبایی ۴. تفسیر عیاشی ۵. البرهان بحرانی ۶. الصافی فیض کاشانی ۷. الکشاف زمخشری ۸. تفسیر بیضاوی ۹. تفسیر ابن‌کثیر ۱۰. المنار رشیدرضا ۱۱. الدر المنثور سیوطی ۱۲. تفسیر نسفی ۱۳. نهج‌البلاغه ۱۴. صحیح بخاری ۱۵. صحیح مسلم ۱۶. سنن ترمذی ۱۷.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

سنن نسائی ۱۸. سنن ابن‌ماجه ۱۹. سنن ابی‌داود ۲۰. الکافی کلینی ۲۱. من لایحضره الفقیه صدوق ۲۲. تهذیب طوسی ۲۳. الاستبصار طوسی ۲۴. سیره ابن‌هشام ۲۵. سیره حلبی ۲۶. بحارالانوار مجلسی ۲۷. وسائل الشیعه حرعاملی ۲۸. روش رئالیسم طباطبایی ۲۹. مفردات راغب ۳۰. قاموس فیروزآبادی ۳۱. قاموس قرآن قرشی ۳۲. اقرب الموارد ۳۳. الکامل ابن‌اثیر ۳۴. آلاءالرحمن ۳۵. سفینة البحار ۳۶. تفسیر نیشابوری ۳۷. تفسیر خازن ۳۸. البیان خویی ۳۹. الغدیر امینی ۴۰. شرح نهج‌البلاغه ابن‌ابی‌الحدید. ۴۱. دانستنی‌های جهان علم.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

نتیجه‌گیری

۱. مهم‌ترین ویژگیهای احسن‌الحدیث عبارتند از: ساده و قابل فهم بودن آن برای عموم مردم؛ پرهیز از نقل اقوال مختلف؛ پرهیز از اجمال‌گویی و اشارات و تلمیحات تخصصی و ادبی؛ توجه به تناسب و ارتباط آیات باهم.

۲. در احسن‌الحدیث در سه مرحله به تفسیر قرآن پرداخته می‌شود: بیان کلیاتی درباره سوره: در این بخش، ترتیب نزول، زمان نزول، شأن نزول، تعداد آیات سوره، مکان نزول، علت نام‌گذاری سوره، فضیلت قرائت سوره و محتوای کلی سوره را مورد بررسی قرار می‌دهد؛ تفسیر متن آیات: در این بخش، به ترجمه آیات، شرح لغات موجود در آیات، و شرح آیات می‌پردازد؛ بیان نکته‌ها: در این بخش نکته‌هایی را که می‌توان از آیات با توجه به نیازهای عصر حاضر برداشت کرد، بیان می‌کند. از این رو شامل همه آیات نمی‌شود.

۳. این تفسیر، از جمله تفاسیر جامع می‌باشد؛ زیرا از روشهای مختلفی برای تفسیر قرآن بهره برده است و در تفسیر قرآن گرایشهای مختلفی دارد. مفسر در نگارش این تفسیر از منابع مختلفی بهره برده ولی بیشترین استفاده او از المیزان و مجمع البیان بوده است که خود نیز به آن اشاره می‌کند. از جمله نقاط ضعف این کتاب،

بسنده کردن به منابع واسطه در برخی موارد می‌باشد. چه بسا اگر به منابع اصلی مراجعه می‌کرد، ممکن بود به نکته‌ای نو دست یابد که مؤلفان گذشته به آن توجهی نداشته‌اند. همچنین در برخی موارد مطالبی را بدون ذکر منبع می‌آورد.

۴. روشهای تفسیری او عبارتند از: قرآن به قرآن، قرآن به روایات، و اجتهادی و عقلی. گرایشهای تفسیری او عبارتند از: ادبی و بلاغی، تربیتی و اجتماعی، کلامی، فقهی، و علمی.

۵. این تفسیر را می‌توان در زمره تفاسیر به سبک واعظانه برشمرد؛ زیرا با هدف تربیتی و اجتماعی به نگارش درآمده است و این موضع مؤلف در سراسر آیات قابل مشاهده است. از این رو استفاده او از روشها و گرایشهای مختلف در تفسیر قرآن، برای تحقق این هدف بوده است؛ زیرا به فراخور آیات مورد بحث در جهت تفهیم بهتر آیات و رسیدن به هدف تربیتی، حتی به بیان حکایتهایی مرتبط با برخی آیات می‌پردازد و در ذکر منابع و روایات با تساهل عمل کرده است.

منابع

قرآن کریم.

۱. ابن‌ابی‌الاصبع. (۱۳۶۸ش). ***بدیع القرآن***. ترجمه علی میرلوحی. مشهد: آستان قدس رضوی.

۲. ابن‌بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۸ق). ***عیون اخبار الرضا***. تحقیق و تصحیح: مهدی لاجوردی. تهران: جهان.

۳. اسعدی، علی. (۱۳۸۴ش). «یک تفسیر یک حکایت؛ *احسن‌الحدیث*». ***مجله نسیم وحی***. شماره ۱۸. مرداد.

۴. ایازی، محمدعلی. (۱۳۸۶ش). ***المفسرون حیاتهم و منهجهم***. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۵. ــــــــــــ. (۱۳۷۸ش). ***شناخت‌نامه تفاسیر***. رشت: کتاب مبین.

۶. خازن، علی بن محمد. (۱۴۱۵ق). ***لباب التأویل فی معانی التنزیل***. تحقیق: محمدعلی شاهین. بیروت: دارالکتب العلمیة.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]

۷. جارم، علی؛ و امین، مصطفی. (۱۴۲۰ق). ***البلاغة الواضحة***. قم: مؤسسة الصادق، قم.

۸. خویی، سید ابوالقاسم. (۱۳۸۵ق). ***البیان***. نجف: مطبعة الآداب.

۹. ذهبی، محمدحسین. (بی‌تا). ***التفسیر و المفسرون***. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

۱۰. رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۷۵ش). ***درآمدی بر تفسیر علمی قرآن***. قم: اسوه.

۱۱. ـــــــــــ. (۱۳۸۲ش). ***درسنامه روشها و گرایشهای تفسیری قرآن***. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.

۱۲. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی‌بکر. (۱۴۲۱ق). ***الاتقان فی علوم القرآن***. تحقیق: فوّاز احمد زمرلی. بیروت: دارالکتاب العربی.

۱۳. طاهرخوانی، جواد. (۱۳۸۳ش). ***بلاغت و فواصل قرآن***. تهران: جهاد دانشگاهی.

۱۴. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ق). ***المیزان فی تفسیر القرآن***. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۱۵. علوی مهر، حسین. (۱۳۸۱ش). ***روشها و گرایشهای تفسیری***. قم: اسوه.

۱۶. عمیدزنجانی، عباسعلی. (۱۳۷۳ش). ***مبانی و روشهای تفسیر قرآن***. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱۷. فیض کاشانی، محمدمحسن بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵ق). ***الصافی***. تهران: صدر.

۱۸. قرشی، سید علی‌اکبر. (۱۳۷۴ش) (الف). ***احسن الحدیث***. تهران: بنیاد بعثت.

۱۹. ـــــــــــ. (۱۳۷۴ش) (ب). «مصاحبه با استاد سید علی‌اکبر قرشی». ***فصلنامه بینات***. شماره ۵، بهار.

۲۰. ـــــــــــ. (۱۳۸۸ش). ***خاطرات آیت‌الله سید علی‌اکبر قرشی***. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

۲۱. ـــــــــــ. (۱۳۸۴ش). ***قاموس قرآن***. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۲۲. ـــــــــــ. (۱۳۶۸ش). «مصاحبه با استاد سید علی‌اکبر قرشی». ***مجله حوزه***. شماره ۳۵، آذر و دی.

۲۳. مؤدب، رضا. (۱۳۸۰ش). ***روشهای تفسیر قرآن***. قم: اشراق.

۲۴. معرفت، محمدهادی. (۱۴۱۸ق). ***التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشیب***. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

۲۵. نجارپوریان، رضا. (۱۳۹۱ش). «گفتگو با آیت‌الله سید علی‌اکبر قرشی». ***فصلنامه رشد آموزش قرآن***. شماره ۳۹، زمستان.

۲۶. نوری، عباس. (۱۳۸۸ش). «مصاحبه علمی مکتوب با آیت‌الله سید علی‌اکبر قرشی». ***مجله سفینه***. سال هفتم، شماره ۲۵، زمستان.

۲۷. هاشمی، احمد بن ابراهیم. (۱۴۲۵ق). ***جواهر البلاغة***. قم: نوید اسلام.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.72.12.8]